

УДК 327:[2:008](560+497)«2016/2020»
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-47-6>

РЕЛІГІЙНО-КУЛЬТУРНИЙ ФАКТОР У ПОЛІТИЦІ ТУРЕЧЧИНИ ЩОДО БАЛКАН НА НОВОМУ ЕТАПІ ВЗАЄМВІДНОСИН (2016–2020)

Моціяка Ольга Петрівна,
аспірантка IV курсу
ДУ «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»
olgam1995@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0891-3958

Метою роботи є аналіз культурно-релігійного впливу Туреччини на території Балканського регіону в період з 2016 по 2020 рр. **Методи дослідження**, які були використані: метод дедукції (авторка спершу досліджувала картину загальних тенденцій у Балканському регіоні, а вже потім детально аналізувала їхні особливості в окремих країнах) та індукції (у висновках усе було узагальнено), методи аналізу та синтезу (аналіз використовувався в основній частині тексту, а синтез – переважно у висновках), контент-аналіз (проаналізовано, що саме говорили у своїх промовах провідні політичні діячі), із спеціально історичних – порівняльно-історичний (релігійно-культурний вплив аналізувався синхронно в різних країнах), а також метод герменевтики в роботі з джерелами. **Результати**: з’ясовано, якими методами та з якою інтенсивністю здійснювався релігійно-культурний вплив Туреччини в різних країнах Балканського регіону; виявлено, які країни належали до першочергових інтересів Анкари, а які – до другорядних; проаналізовано діяльність основних установ та організацій, через які здійснювався вплив; прослідковано мотиваційний аспект геополітичних дій Туреччини на Балканах – як очевидний, так і прихований. **Висновки**. Виявлено, що на новому етапі свого політичного розвитку Анкара почала приділяти більшу увагу країнам, які були вигідними для неї з прагматичної точки зору, тобто тим, у які вигідно вкладати інвестиції. На таких країнах, як Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово в цей період переважно зосереджується культурно-релігійний вплив (реставрація мечетей та подекуди і християнських святинь, збільшення культурних проєктів, приміром, від Інституту Юнуса Емре, популяризація турецької освіти через фонд Мааріф тощо). Акцент робився на захисті інтересів мусульман по всьому світу та протистоянні європейській «ісламофобії». Це було важливі та корисні кроки для розвитку країн, але як від політичних діячів, так і від звичайних громадян часто лунали слова критики в бік Туреччини. Кошти, що Анкара вкладала в цю групу балканських країн, були незначними порівняно з тими, що інвестувалися у проєкти та співпрацю з економічними партнерами.

Ключові слова: Туреччина, Балканський регіон, Р.Т. Ердоган, «ердоганізм», «м’яка сила», Умма, механізм впливу.

THE RELIGIOUS AND CULTURAL FACTOR IN TURKEY’S POLICY REGARDING THE BALKANS AT THE NEW STAGE OF RELATIONS (2016–2020)

Motsiaka Olha Petrivna,
4th year Postgraduate Student
State University “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine”
olgam1995@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0891-3958

The purpose of the work is to analyze the cultural and religious influence of Turkey on the territory of the Balkan region in the period from 2016 to 2020. **The research methods** that were used: the method of deduction (the author first studied the picture of general trends in the Balkan region, and only then analyzed in detail their features in individual countries) and induction (everything was summarized in the conclusions), methods of analysis and synthesis (the analysis was used in the main part of the text, and the synthesis is mainly in the conclusions), content analysis (exactly what leading political figures said in their speeches was analyzed), from specifically historical ones – comparative-historical (religious and cultural influence was analyzed synchronously in different countries), as well as the method hermeneutics in working with sources. **Results**: it was found out by what methods and with what intensity the religious and cultural influence of Turkey was carried out in various countries of the Balkan region; it was revealed which countries belonged to the primary interests of Ankara, and which countries were secondary; the activity of the main institutions and organizations through which influence was exercised was analyzed; the motivational aspect of Turkey’s geopolitical actions in the Balkans is followed, both obvious and hidden. **Conclusions**. It was revealed that at a new stage of its political development, Ankara began to pay more attention to countries that were beneficial for it from a pragmatic point

of view, that is, those in which it is profitable to invest. In countries such as Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo during this period, cultural and religious influence is mainly concentrated (restoration of mosques and in some places Christian shrines, increase of cultural projects, for example, from the Yunus Emre Institute, popularization of Turkish education through the Maarif fund, etc.). The emphasis was on protecting the interests of Muslims around the world and opposing European “islamophobia”. These were important and useful steps for the development of countries, but both politicians and ordinary citizens often criticized Turkey. The funds that Ankara invested in this group of Balkan countries were insignificant compared to those invested in projects and cooperation with economic partners.

Key words: Turkey, Balkan region, R.T. Erdogan, “erdoganism”, “soft power”, Ummah, mechanism of influence.

1. Вступ

Стосунки Туреччини та країн Балканського регіону ведуть свій початок ще з часів Середньовіччя. Міцність таких зв'язків обумовлена багатством соціально-економічними, географічними, культурно-релігійними та іншими причинами. Зокрема, давалася взнаки релігійна спільність із деякими країнами, а також культурна, що розвинулася завдяки довготривалому пануванню в регіоні Османської імперії – політичної попередниці Турецької Республіки.

Балканський регіон був, є і залишається одним з найбільш складних вузлів європейської системи безпеки, місцем напруженого геополітичного та геостратегічного протиборства ключових глобальних акторів. У свою чергу Туреччина на сьогодні є одним із головних геополітичних гігантів Євразії, який був би вдалим політичним партнером для України. Саме тому **актуальним** і важливим є вивчення особливостей ведення зовнішньої політики Анкарою на сучасному етапі в її пріоритетних напрямках, одним із яких є балканський.

В українській **історіографії** немає комплексних праць, присвячених досліджуваній проблемі, та, загалом, балканський напрямок зовнішньої політики згадується побічно та принагідно, зазвичай – у матеріалах ЗМІ (Соколов, 2021). Значно багатшою є історіографія зарубіжна – турецька (Bechev, 2017; Bechev 2019), європейська (Jojić, 2021; Niemiec, 2020), американська (*Ben-Meir; Xharra 2018; Ghazi, 2019*) та балканська (Ellis, 2019; Vojnović, 2020). Тут релігійно-культурний напрямок Туреччини щодо Балкан в т.зв. епоху «пост-Давтоглу» досліджується більш детально, хоча комплексних робіт усе ще немає. У спробі створення такого дослідження й полягає **новизна** нашої роботи.

Метою дослідження є аналіз культурно-релігійного впливу Туреччини на території Балканського регіону в період з 2016 по 2020 рр.

2. Нові принципи балканського напрямку зовнішньої політики Туреччини після 2016 року

Стратегія «м'якої сили» (тобто політика, заснована на нематеріальних чи непрямих впливах, таких, як культура, цінності та ідеологія), починаючи з 2002 р., відігравала головну роль у зовнішньополітичній стратегії Туреччини, зокрема, і в Балканському регіоні. Однак, в епоху

т.зв. «ердоганізму» (з 2016 р.) акценти в політиці щодо Балкан почали розставлятися з урахуванням економічного фактора, хоча культурно-релігійному впливу також приділялася чимала увага. Причина цього, вочевидь, криється у зміні орієнтирів самого Р.Т. Ердогана: недарма епоху «ердоганізму» називають ще епохою прагматизму (Aydintaşbaş, 2019).

Культурно-релігійний вплив, як і раніше, Туреччина здебільшого здійснювала на країни з переважно мусульманським населенням: Албанію (майже 60 % мусульман), Косово (близько 90 %) та Боснію і Герцеговину (від 42 до 51 % за різними джерелами) (Kassidiaris, 2019). «Я вважаю, що турецький вплив продовжиться через релігію та релігійні інвестиції. Очікується, що культурний вплив зростатиме завдяки турецькому кіно, мильним операм і школам», – сказав у 2018 р. Вехбі Кайтазі, головний редактор In sajderi.com, порталу новин у Косово (Sekularac, 2018).

Р.Т. Ердоган, очевидно, використовував Балкани, щоб показати себе лідером умми – мусульманської общини не лише у своїй країні, а й на всій території колишньої Османської імперії.

Існує версія, досить поширена в ЗМІ, що в даному випадку Президент дбав про рейтинг серед свого основного електорату – народу Туреччини, а не серед мусульман за межами його держави. Саме тому не дивно, що свій передвиборчий мітинг у 2018 р. Ердоган провів у Сараєво – столиці Боснії і Герцеговини, де багато мусульман (Bechev, 2019). Вочевидь, таким чином Ердоган прагнув підкреслити перед турецьким народом свій статус захисника мусульманства (недарма турецький президент у своїх промовах постійно наголошував на т.зв. ісламофобії, що панує на Заході).

Проте, як уже зазначалося, головний акцент у цей період не робився на спільності релігії. Наприклад, значно більшу увагу Туреччина приділяла в основному православній Сербії, аніж мусульманській Боснії і Герцеговині. Обумовлено це, зрозуміла річ, економічними причинами, оскільки для турецьких підприємців значно перспективнішою в інвестиційному плані була Сербія (Соколов, 2021). Показовим є ще один приклад: у країнах з більшістю християнського населення на Балканах, таких, як Сербія, Північна Македонія та Хорватія, Туреччина інвестувала у великі

економічні проекти, тоді як в Албанії інвестиції були спрямовані в основному на будівництво ісламських релігійних інститутів. Те ж саме відбувалося і з Косово. Лулзім Печі, колишній посол Косово в Швеції та виконавчий директор Косовського інституту політичних досліджень і розвитку (KIPRED), прокоментував ці тенденції так: «У випадку Косово та Албанії десятки мільйонів доларів, інвестованих у будівництво мечетей, мають відношення до символу турецької зверхності та впливу, не лише релігійного, а й політичного» (*Ben-Meir; Xharra, 2018*). Враховуючи, в основному, економічну спрямованість зовнішньої політики Туреччини цього періоду, стає зрозуміло, що увагу згаданим вище країнам Анкара приділяла меншу, аніж тим, із якими вела активну торгівлю.

3. Механізми релігійно-культурного впливу Туреччини на Балканах

Незважаючи на реальний стан речей, багато країн Балканського регіону продовжували сприймати Туреччину як «старшого брата». Енвер Робеллі, аналітик зі Швейцарії, зауважує, що «Косово, Боснія, Албанія та Македонія вважаються колишніми територіями Османської імперії і розглядаються як частина неоосманського світу» (*Bulckaert, Gotev, 2018*). До прикладу, боснійські мусульмани з усіх балканських мусульман ставилися до Туреччини та інших мусульманських держав чи не найкраще, адже під час боснійської війни (1992–1995) Туреччина почала допомагати набагато раніше, ніж ЄС чи США. У Косово ж мусульмани були налаштовані до турецької влади не настільки віддано, адже подібної практики в минулому не мали (*Janevic, 2017*).

Що стосується безпосередньо релігійного впливу, то, як і в попередні періоди, головним механізмом для його поширення на Балканах залишалися ТІКА (*Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı* (Турецька агенція співробітництва та розвитку)), турецька організація, що відповідає за надання міжнародної допомоги, та Управління у справах релігії Туреччини (*Diyanet*) – турецька офіційна державна установа, головними завданнями якої є «виконання робіт, що стосуються вірувань, поклоніння та етики ісламу, просвітництва громадськості щодо їхньої релігії та адміністрування священних місць для поклоніння» (*Ben-Meir; Xharra, 2018*). Саме через них здійснювалася, зокрема, і реставрація релігійних (в основному, звісно, мусульманських) історичних пам'яток на Балканах. У багатьох державах регіону ці пам'ятки довгий час лежали в руїнах, особливо якщо це стосувалося країн із переважно християнським населенням. Однією з таких була Болгарія.

Загалом, сприйняття болгарями Туреччини традиційно не було надто позитивним. Часто цю

країну, поряд із Грецією, називають противником турецького впливу на Балканах. У країні немає представництва Інституту Юнуса Емре, ТІКА, як і шкіл *Maarif*. Тому найбільшу роль у трансляції турецьких цінностей серед болгарського суспільства грають *Diyanet* і турецькі серіали. Тому якщо у великих болгарських містах мечеті та інші релігійні пам'ятки були збережені та часто відвідувалися туристами, то в менш заможних і населених такого не спостерігалось.

Немає нічого дивного в тому, що в Болгарії не було популяризації турецької спадщини, адже, окрім не надто хороших відносин між двома країнами, тут іще й зовсім мало мусульман (менше 5%). Деякі мечеті були перетворені на музеї, а деякі – повністю занедбані (наприклад, мечеть Мехмеда в Кюстенділі, мечеть Фатіха XV ст., мечеть Ібрагіма-паші XVI ст. в Разграді). До речі, останню почали реставрувати в жовтні 2020 р. саме завдяки фінансуванню Туреччини, у рамках угоди, укладеної ще в 2003 р. про взаємну реставрацію історичних пам'яток, розташованих на території іншої держави. Також, наприклад, завдяки цій угоді болгарська церква Святого Стефана в історичному стамбульському районі Балат була знову відкрита у 2018 р. У цілому ж Болгарія сприймала Туреччину відповідальною за відновлення мусульманських історичних пам'яток й особливо активної участі в цьому процесі не брала. Про важливість Туреччини для мусульман Болгарії, свідчить те, що після анулювання протоколу про фінансування тимчасовим Кабінетом міністрів Болгарії у березні 2017 р. понад 600 імамів залишилися без доходу, а 32 були змушені залишити країну (*Nikolova, 2021*).

Зовсім інша ситуація склалася в Північній Македонії, яка, хоч і є переважно православною державою, має найбільшу кількість мусульман серед усіх православних балканських країн. Незважаючи на те, що більшість македонців-мусульман вважають себе етнічними албанцями, Анкара самопроголосила себе тут захисником прав мусульман. Окрім цього, македонці явно відчують себе вдячними Туреччині за підтримку в їхній суперечці з Грецією щодо назви, оскільки та претендувала на історичну спадщину Давньої Македонії (*Ellis, 2019*).

Туреччина та Північна Македонія підписали угоду про збереження османських пам'яток у Північній Македонії ще в 2005 р. Попри те, що атмосфера тут явно сприятливіша, ніж у Болгарії, багато пам'яток досі не набули первісного вигляду. Це, приміром, мечеть Хаджі Махмуд Бея XVI ст. у центрі Бітольського базару та мечеть Чарші XV ст. у Прилепі. Причина цього була парадоксальна: зайнятість Анкари реставрацією релігійних пам'яток якраз у Болгарії (*Ben-Meir; Xharra, 2018*). Така ситуація вкотре доводить, що

релігійний фактор відігравав не першорядну роль у формуванні зовнішньої політики Туреччини в зазначений період.

Найбільш позитивну рецепцію Туреччина отримала від Боснії і Герцеговини. Узагалі, боснійці значно частіше, ніж інші балканські народи, ідентифікують себе з Туреччиною. Там прийнято виконувати гімн Туреччини після гімну Боснії і Герцеговини, святкувати перемоги турецьких національних спортивних команд та загалом підтримувати політику Анкари. Також з 2015 р. у країні розпочали офіційно вшановувати перемогу Туреччини в Першій світовій війні над військами Антанти (битва біля Галліполі) (Ekinci, 2013: 12). У свою чергу державні ЗМІ просували ідею про те, що Туреччина є природним захисником боснійських мусульман (босняків). Зокрема, завдяки фінансуванню Анкари в цей період було відновлено архітектуру османського періоду, включно з мечетями, які були зруйновані боснійськими сербами під час громадянської війни (Ghazi, 2013: 44). Окрім цього, вдалими прикладами реставрації релігійних пам'яток у балканській країні стали мечеть у Мітровиці (Косово), на яку Туреччина витратила 2 млн євро, а також, наприклад, мечеть у Тирані (Албанія) – 30 млн євро (Bulckaert, Gotev, 2018).

Що ж стосується Сербії, то тут мусульманського населення зовсім небагато – трохи більше 3 %. Саме тому, незважаючи на те, що в місті Нови-Пазар, розташованому неподалік від кордону з Косово, де переважна більшість населення сповідує мусульманство, жоден сербський уряд не намагався відновити тут багату османську спадщину. Зрештою, цим зайнялася місцева ісламська спільнота без фінансування з Анкари. Такі дії призвели до негативних наслідків: приміром, у 2018 р. Арапську мечеть XVI ст. знесли бульдозером, а на вершині пам'ятки, що охороняється, була побудована нова мечеть (Nikolova, 2021).

Окремо варто виділити район, дуже цікавий з геополітичної точки зору, – Санджак, що розташований на кордоні Сербії та Чорногорії. Тут проживають представники різних етносів – боснійці, серби, чорногорці. Більше половини мешканців – мусульмани (це стосується, зрозуміла річ, в основному боснійців). Фактично всі вони мали великі симпатії до Ердогана та турецької влади. Партія демократичної дії Санджаку (SDA) швидко висловила свою підтримку Ердогану після невдалого перевороту 2016 р. та організувала заходи з нагоди річниці цієї події у 2017 р. (Ghazi, 2013: 12). Коли ж Ердоган 11 жовтня 2017 р. особисто відвідав Санджак, це викликало неабиякий ажіотаж. Столиця – Нови-Пазар – була вся покрита рекламними щитами з портретом Ердогана та великими літерами “hosgeldiniz” (з тур. «ласкаво просимо»). Жителі були в захопленні. «Тіто приїздив до

нас лише один раз. Це вже другий раз для Ердогана», – сказав місцевий мешканець, опитаний Al Jazeera Balkans (Bechev, 2017).

Як бачимо, більшість населення Санджаку сприймає Р.Т. Ердогана так, як колись жителі Османської імперії сприймали султана. Наприклад, портал Sandzakhaber підтримав рішення Ердогана відправити армію в Лівію на початку 2020 р. у хвалебній статті під заголовком «Султан добився свого рішення». Саме на Санджак найбільше подіяла риторика АКР (Adalet ve Kalkinma Partisi (Партія справедливості та розвитку)) про «золотий вік» балканських народів у складі Османської імперії, а можливість його відродження жителі Санджаку бачать саме в діях Ердогана (Jojić, 2021: 9).

У зв'язку з цим не можна оминати увагою релігійний конфлікт, що мав місце в Санджаку і відбувався довкола одного мусульманського лідера – муфтія Ісламської громади Сербії (Stranka pravde i pomirenja, SPP) Муамера Зукорлича. Узагалі, стосунки Зукорлича з турецькою владою ніколи не були теплими. Його опоненти називають причиною цього близькість SPP до релігійно-політичних рухів, які Туреччина не підтримує, як-от гюленізм чи ваххабізм. Однак як і у протистоянні з гюленістами, так і після спроби державного перевороту у 2016 р., Зукорлич висловив підтримку офіційній турецькій владі (Jojić, 2021: 13).

Саме постать Зукорлича інші політичні та релігійні діячі найчастіше використовували, аби висловити лояльність до Анкари. У 2016 р. Ріфат Фейзич, рейс (лідер ісламської громади) Чорногорії, близький до Diyanet, звинуватив його у ворожому ставленні до Туреччини. У 2017 р. портал Sandzakhaber у свою чергу звинуватив Зукорлича та його близьких соратників у підтримці тісних стосунків з муфтієм Албанії, який нібито є прихильником гюленізму. Нарешті у 2019 р. той самий портал висловив претензії Мустафі Церичу, колишньому боснійському рейсу та близькому до Зукорлича релігійному діячеві. Причина полягала в тому, що незадовго до цього Церич звинуватив Ердогана в його недостатній наполегливості у визнанні різанини у Сребрениці злочином. Портал назвав цей вчинок «проявом туркофобного дискурсу, створеного арабськими центрами влади» (Jojić, 2021: 14).

На прикладі Санджаку можемо спостерігати, наскільки в деяких регіонах був сильним вплив Туреччини. Місцеве населення не просто захоплювалося Р.Т. Ердоганом та політикою Анкари, а й використовувало імідж Туреччини для врегулювання релігійної ситуації в Санджаку та реалізації власних лідерських амбіцій. Як і колись в Османській імперії, «султан» Р.Т. Ердоган був ніби третейським суддею, котрий міг вирішити долю цілих організацій і партій.

Культурний вплив Анкари на Балканський регіон здійснювався, як уже зазначалося, в основному, через ТІКА. Організація проводила інформаційні кампанії в турецьких ЗМІ та агентствах, таких як Anadolu, здійснювала розподіл коштів, призначених для сільськогосподарських проєктів, банківського сектору, модернізації інфраструктур та приватизації компаній. Приміром, станом на 2017 р. Туреччина реалізовувала 24 проєкти на Балканах, переважно у сфері сільського господарства та освіти (Gec, Stojanovic, 2018).

Щодо останнього напрямку, то у вказаний період вплив, як і раніше, здійснювався за посередництва філії Інституту Юнуса Емре. Серед тодішніх проєктів Інституту були такі: «Турецька іноземна мова за вибором», «Відродження культурної спадщини на Балканах», «Відродження традиційних турецьких ремесел на Балканах», «Проєкт 100 бібліотек Туреччини», «Проєкт перекладу 100 книг Туреччини» та «Спільні виставки живопису». Завдяки діяльності Інституту Юнуса Емре популярність турецької мови на Балканах постійно зростала. На кінець 2019 р. тільки в Боснії та Герцеговині 20 000 людей скористалися турецькою системою освіти з моменту створення першого культурного центру в Сараєво в 2009 р. (Niemiec, 2020: 56–57).

Турецький вплив продовжив поширюватися через освіту та навчальні заклади з єдиною відмінністю: рух Hizmet (прихильники Гюлена) у попередні етапи відігравав у цьому ключову роль, проте після подій липня 2016 р. лідерство на себе взяли турецькі державні установи (Vojnović, 2020). На прикладі Боснії і Герцеговини як найбільш протурецької країни на Балканах видно ці зміни. Так, у ній розташовані три університети, фінансовані з Туреччини. Це Міжнародний університет (як його називають у Боснії, «турецький університет»), Міжнародний університет Берча та з 2019 р. – університет Анадоли, місцева філія університету, розташованого в місті Ескішехірі в Туреччині. Усі вони гарантували, що студенти з Туреччини вивчатимуть мову країни, до якої приїхали. Якщо ж студенти не з Туреччини, то будуть опановувати турецьку мову. От тільки університет Берча почав зазнавати утисків через колишні зв'язки з Hizmet, а два інших були прихильними до турецької влади (Міжнародний університет нещодавно присудив Ердогану ступінь почесного доктора філософії) (Ekinci, 2013: 25–26).

Окрім цього, функцію популяризації турецької освіти, а також розвитку міжнародних зв'язків Туреччини взяв на себе фонд Maarif. Він займався питаннями функціонування турецьких освітніх закладів за кордоном та частково розглядав питання отримання пільгової освіти іноземними студентами, а також їхнього проживання в Туреччині. У 2016–2020 рр. було засновано на Балканах дитячі садки, початкові та середні школи. За даними за січень 2020 р. Фонд має 6 навчальних закладів в Албанії, 4 – у Боснії

і Герцеговині, 8 – у Косово, 5 – у Північній Македонії. Звісно, популярністю, в основному, він користується серед мусульман (Dünyada, 2016).

У зазначений період Балкани також стали місцем проведення десятків освітніх, медичних і культурних проєктів. Розроблялися плани видання підручників історії спільно з Албанією, Північною Македонією та Боснією і Герцеговиною. Для того, аби подати спільну історію в найбільш вигідному для себе вигляді, Анкара, як і раніше, використовувала турецькі серіали.

Найкращим прикладом у цьому випадку слугують два серіали: «Падишах Абдул-Гамід» (2017) та «Алія» (2018). Перший присвячений султану Абдул-Гаміду II (роки правління – 1876–1909). У центрі сюжету – турецький султан, який показаний як добродішний правитель. Він докладав усіх зусиль, щоб зберегти закон і порядок у своїй розгалуженій імперії. У серіалі підкреслюється, що розпад Османської імперії спричинила колоніальна політика європейських великих держав, європейські агенти в Османській імперії, сionісти та ліберальні інтелектуали (Buyuk, Morina, 2018).

Серіал «Алія» також є біографічним та трансливався переважно в Боснії і Герцеговині, адже розповідав про батька Бакіра Ізетбеговича – Алію Ізетбеговича. Білборди з рекламою серіалу були просто в центрі Сараєво, а сам серіал трансливався турецькою мовою з субтитрами боснійською. Як зазначало інтернет-видання Foreign Policy, серіал був орієнтований на глядачів, яких Ердоган хотів переконати, що Балкани знаходяться в «духовних кордонах Туреччини» (Colborne, Edwards, 2018).

4. Висновки

Отже, незважаючи на те, що в період 2016–2020 рр. культурно-релігійний вплив не був першочерговим у політиці Туреччини щодо країн Балканського регіону (порівняно, наприклад, з економічним), однак він продовжував здійснюватися. Країнами, на які цей вплив був переважно націлений, стали Боснія і Герцеговина, Косово, Албанія та Північна Македонія, тобто ті, у яких проживала значна або переважна частка мусульманського населення. Напрямки, через які здійснювався культурно-релігійний вплив, лишалися традиційними: реставрація релігійних споруд, освіта та наука, популяризація турецької мови через філії Інституту Юнуса Емре, а також трансляція турецьких серіалів. Увесь спектр цих взаємовідносин, як показала практика, був взаємовигідним для обох сторін. Проте ефективність таких дій була неоднозначною: з одного боку, прихильні до Туреччини країни були вдячні їй за увагу в культурно-релігійному аспекті. З іншого боку, Анкара не змогла підтримати на належному рівні економічні відносини з цими геополітичними акторами. Настала нова ера, де спільної релігії та давніх зв'язків було вже недостатньо.

Література:

1. Соколов Б. Анкара замість Вашингтона? *День*. 31 серпня 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/ankara-zamist-vashyngtona> (дата звернення: 04.09.2021).
2. Aydıntaşbaş A. From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans. *European Council on Foreign Relations*. 13 March 2019. URL: https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/ (дата звернення: 25.04.21).
3. Bechev D. Erdogan in the Balkans: A neo-Ottoman quest? *Al Jazeera*. 11 October 2017. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/11/erdogan-in-the-balkans-a-neo-ottoman-quest> (дата звернення: 20.09.2021).
4. Bechev D. Turkey's Policy in the Balkans: More than Neo-Ottomanism. *ISPI*. 12 April 2019. URL: <https://www.ispionline.it/it/publicazione/turkeys-policy-balkans-more-neo-ottomanism-22835> (дата звернення: 04.10.2021).
5. Ben-Meir A., Xharra A. Diyanet: Erdogan's Islamic Vehicle To The Balkans. *Alon-Ben-Meir*. 18 October 2018. URL: <http://alonben-meir.com/writing/diyanet-erdogans-islamic-vehicle-to-the-balkans/> (дата звернення: 06.10.2021).
6. Bulckaert N., Gotev G. Erdogan mobilises diaspora. 18 May 2018. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/erdogan-mobilises-diaspora-friends-in-balkans/> (дата звернення: 20.09.2021).
7. Buyuk H. F., Morina D. Turkish Series About Sultan Causes Concern in Kosovo. *Balkan Insight*. 12 March 2018. URL: <https://balkaninsight.com/2018/03/12/turkish-series-about-sultan-causes-concern-in-kosovo-03-09-2018/> (дата звернення: 11.09.2021).
8. Colborne M., Edwards M. Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again. 22 June 2018. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/> (дата звернення: 20.09.2021).
9. Dünyada Türkiye Maarif Vakfi. URL: <https://turkiyemaarif.org/page/42-MAARIF-IN-THE-WORLD-16> (дата звернення: 09.03.2024).
10. Ekinçi M. U. Turkey's "zero problems" era in the Balkans. Washington D.C. : SETA. 2013. 40 p.
11. Ellis T. Erdogan's mosques in the Balkans. *Ekathimerini*. 22 January 2019. URL: <https://www.ekathimerini.com/opinion/236852/erdogan-s-mosques-in-the-balkans/> (дата звернення: 20.09.2021).
12. Gec J., Stojanovic D. Turkey's crisis could slow its push for influence in Balkans. *AP News*. 4 September 2018. URL: <https://apnews.com/article/592a59bd4fde49eb872cde9711e56aa8> (дата звернення: 04.10.2021).
13. Ghazi Ghazi. Is Turkey a Rival to the European Union? NeoOttoman Influence in the Balkans. *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union*. 2019. Vol. 8–23. Art. 4. P. 39–50.
14. Janevic D. Erdoğan wants Balkans as "leverage" on Europe: expert. *DW*. 18 March 2017. URL: <https://www.dw.com/en/erdogan-wants-balkans-as-leverage-on-europe-expert/a-38009794> (дата звернення: 07.09.2021).
15. Jojić S. Erdogan as an admired sultan or an instrument in political competition? Locals' perceptions of the Turkish presence in Serbian Sandžak. Prague: The Prague Security Studies Institute, 2021. 20 p.
16. Kassidiaris A. Turkish strategic moves in the Western Balkans. *Politics*. 16 December 2019. URL: <https://www.insideover.com/politics/turkish-strategic-moves-in-the-western-balkans.html> (дата звернення: 13.12.20).
17. Niemiec J. Regaining the influence: Turkish cooperation initiatives in the Balkans. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*. 2020. Vol. V. P. 41–63.
18. Nikolova M. Local indifference to Ottoman heritage sites in the Balkans opens door to Turkey. *Emerging Europe*. 14 February 2021. URL: <https://emerging-europe.com/after-hours/local-indifference-to-ottoman-heritage-sites-in-the-balkans-opens-door-to-turkey/> (дата звернення: 06.10.2021).
19. Sekularac I. Spurned by EU investors, Balkans looks to eager Turkey. *Reuters*. 18 May 2018. URL: <https://www.reuters.com/article/us-balkans-turkey-idUSKCN1IJ20Y> (дата звернення: 04.10.2021)
20. Vojnović I. Turska na Zapadnom Balkanu – ukras na reveru autoritarizma? *Talas*. 31 Siječanj 2020. URL: <https://talas.rs/2020/01/31/turska-na-zapadnom-balkanu-ukras-na-reveru-autoritarizma/> (дата звернення: 24.09.2022).

References:

1. Sokolov B. (2021). Ankara zamist Vashyngtona? [Ankara instead of Washington?] *Den*. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/ankara-zamist-vashyngtona> [In Ukrainian].
2. Aydıntaşbaş A. (2019). From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from: https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/

3. Bechev D. (2017). Erdogan in the Balkans: A neo-Ottoman quest? *Al Jazeera*. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/10/11/erdogan-in-the-balkans-a-neo-ottoman-quest>
4. Bechev D. (2019). Turkey's Policy in the Balkans: More than Neo-Ottomanism. *ISPI*. Retrieved from: <https://www.ispionline.it/it/publicazione/turkeys-policy-balkans-more-neo-ottomanism-22835>
5. Ben-Meir A., Xharra A. (2018). Diyanet: Erdogan's Islamic Vehicle To The Balkans. *Alon-Ben-Meir*. Retrieved from: <http://alonben-meir.com/writing/diyanet-erdogans-islamic-vehicle-to-the-balkans/>
6. Bulckaert N., Gotev G. (2018). Erdogan mobilises diaspora. Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/erdogan-mobilises-diaspora-friends-in-balkans/>
7. Buyuk H. F., Morina D. (2018). Turkish Series About Sultan Causes Concern in Kosovo. *Balkan Insight*. Retrieved from: <https://balkaninsight.com/2018/03/12/turkish-series-about-sultan-causes-concern-in-kosovo-03-09-2018/>
8. Colborne M., Edwards M. (2018). Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/>
9. Dünyada Türkiye Maarif Vakfi. Retrieved from: <https://turkiyemaarif.org/page/42-MAARIF-IN-THE-WORLD-16>
10. Ekinci M.U. (2013). Turkey's "zero problems" era in the Balkans. Washington D.C. : SETA. 40 p.
11. Ellis T. (2019). Erdogan's mosques in the Balkans. *Ekathimerini*. Retrieved from: <https://www.ekathimerini.com/opinion/236852/erdogan-s-mosques-in-the-balkans/>
12. Gec J., Stojanovic D. (2018). Turkey's crisis could slow its push for influence in Balkans. *AP News*. Retrieved from: <https://apnews.com/article/592a59bd4fde49eb872cde9711e56aa8>
13. Ghazi Ghazi. (2019). Is Turkey a Rival to the European Union? NeoOttoman Influence in the Balkans. *Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union*. Vol. 8–23. Art. 4. pp. 39–50.
14. Janevic D. (2017). Erdoğan wants Balkans as "leverage" on Europe: expert. *DW*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/erdogan-wants-balkans-as-leverage-on-europe-expert/a-38009794>
15. Jojić S. (2021). Erdogan as an admired sultan or an instrument in political competition? Locals' perceptions of the Turkish presence in Serbian Sandžak. Prague: The Prague Security Studies Institute. 20 p.
16. Kassidiaris A. (2019). Turkish strategic moves in the Western Balkans. *Politics*. Retrieved from: <https://www.insideover.com/politics/turkish-strategic-moves-in-the-western-balkans.html>
17. Niemiec J. (2020). Regaining the influence: Turkish cooperation initiatives in the Balkans. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*. Vol. V. pp. 41–63.
18. Nikolova M. (2021). Local indifference to Ottoman heritage sites in the Balkans opens door to Turkey. *Emerging Europe*. Retrieved from: <https://emerging-europe.com/after-hours/local-indifference-to-ottoman-heritage-sites-in-the-balkans-opens-door-to-turkey/>
19. Sekularac I. (2018). Spurned by EU investors, Balkans looks to eager Turkey. *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-balkans-turkey-idUSKCN1IJ20Y>
20. Vojnović I. (2020). Turska na Zapadnom Balkanu – ukras na reveru autoritarizma? [Turska na Zapadnom Balkanu – ukras na reveru autoritarizma?] *Talas*. Retrieved from: <https://talas.rs/2020/01/31/turska-na-zapadnom-balkanu-ukras-na-reveru-autoritarizma/> [In Croatian].

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024
The article was received 26 August 2024